

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Hans H. Worsøe:

Hvornår blev Immervad bro bygget?

Henrik Nielsen:

Et sprogligt fænomen i østlesvigsk

Olga Bartholdy:

Bogens højskole

L. S. Ravn:

På vej hjem til Danmark

V. J. Brøndegaard:

Sut eller søje

H. K. Kristensen:

En landsforræder

Bog anmeldelser

»BOGBØRSEN«

Refugiet, Løgumkloster, bibliotekar frk. Bartholdy. Tlf. (047) 4 33 93.

Har: Sønderjyske Årbøger 1904 til 1907, 1914 til 1927, 1929 til 1931, 1933 til 1945, 1948, 1949. – 1893 (1, 3, 4) – 1894 (3 4) 1899 (II) 1901 (II) 1903 (II) 1913 (II) 1946 (II) 1947 (II) 1950 (II).

Sønderjysk Månedsskrift 4. årg. nr. 7 – 8. årg. nr. 7 8 9 10 11 12 – 9. årg. nr. 1 2 3 4 5 6 – 15. årg. nr. 6 – 20. årg. nr. 6 7 9 11 12 – 30. årg. nr. 1 2 3 4 5 10 – 31. årg. nr. 10 – 34. årg. nr. 1 – 36. årg. nr. 6 7.

Grænsevagten årg. 5 7 8 9 12 18 20 29 til 40 – Årg. 28 nr. 10 11 12 – årg. 41 nr. 1 2 3 4 5 6 7.

Fortsættes i næste nummer.

SLÆGTENS SPOR

I dagene 4.–7. august afholder Dansk Historisk Fællesforening sit årlige vejledende kursus for lærere i aftenhøjskolen. I år bliver emnet slægts- og personalhistorie.

Foredragene er tilrettelagt således, at deltagere, der i forvejen har arbejdet selvstændigt med slægts- og personalhistorie vil blive i stand til at lede kurser af denne art, også på steder, hvor der ikke findes noget landsarkiv. Hovedformålet er at yde hjælp og vejledning ved tilrettelæggelse af begynderkurser.

Følgende emner vil blive behandlet:

Tilrettelægning af slægtshistoriske kurser.

Bibliotekerne og den personalhistoriske forskning.

Muscerne og slægtshistorie.

Slægtshistorie og lokalhistorie.

Udlån og kopiering af arkivalier.

Slægtsforskning uden for kongeriget.

Under kurset får deltagerne lejlighed til at løse nogle praktiske opgaver på landsarkivet i Viborg.

Det anbefales deltagerne i kursus på forhånd at indøve læsning af gotisk skrift samt at kigge i arkivar Hans Worsøes grundbog i slægts-historie (kan købes for 5.– kr. hos DHF, Landsarkivet, Viborg).

Kurset afholdes på Gymnastikhøjskolen ved Viborg.

Prisen for opholdet er 72.– kroner, hvortil kommer en deltagerafgift på 25.– kroner. Kulturministeriet yder et tilskud pr. deltager på 45.– kroner og godtgør yderligere omtrent halvdelen af rejseudgifterne på fællesklasse.

Tilmeldelse sker inden den 19. juli til arkivar Knud Prange, Dansk Historisk Fællesforening, til hvem man også kan henvende sig vedrørende alle spørgsmål om det udførlige kursusprogram m. v.

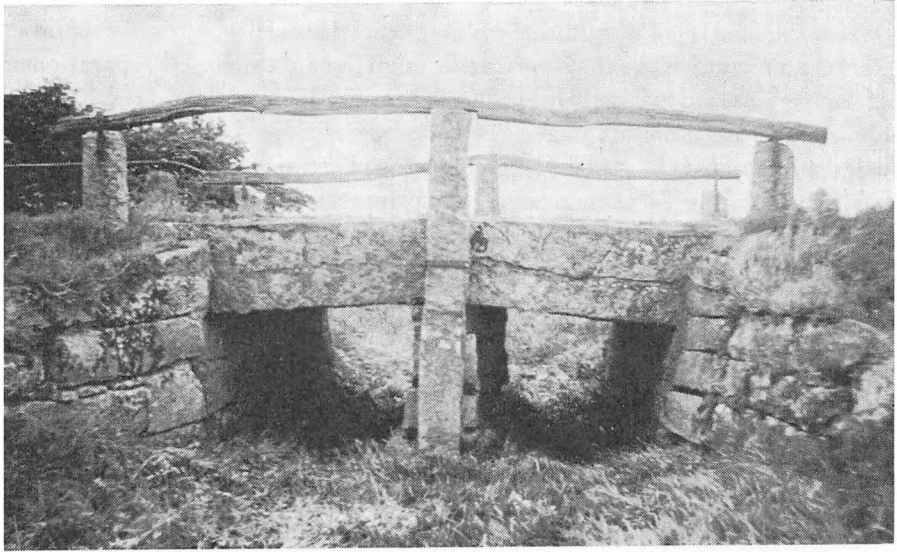

Foto: Senius Tiedemann

Immervad bro er bygget over Rudbækken, som har sit udspring i højdedraget ved Hovslund skov nogle få kilometer østligere. Vandskellet, der i Nørrejylland følger den midtjyske højderyg, ligger mod øst i Sønderjylland, syd for Åbenrå endog østligere end denne by, og de sønderjyske vandløb har derfor næsten alle udløb mod vest. Tidligere løb vandet fra Rudbækken under Immervad bro og videre i Geelså for at ende i Ribeå og således i Vesterhavet. I dag er bækken reguleret og uddybet, den følger nye baner, og det gamle vadested er blevet tørlagt.

Det er landmand Jørgen Pedersen Aarøe, der har bygget Immervad bro i 1787. Granitkvadrene blev hugget ud af én stor granitsten – man kan se, hvorledes nogle af de udhuggede kvadre ligger nøjagtig over hinanden, som de er taget fra kæmpestenen.

Hvornår blev Immervad bro bygget?

På den lange strækning fra Viborg til Dannevirke følger hærvejen i hovedsagen den jyske højderyg og dermed vandskellet, men på vejen gennem Sønderjylland ligger flere broer, og kendtest af dem alle er broen ved Immervad. Navnet fortæller med al tydelighed, at der her oprindeligt har ligget et vadested, men hvornår er der bygget bro på stedet?

I en både velskrevet og velunderbygget artikel i Stambladet nummer 2/1964 fortæller Andreas Michaelsen om den historiske granitbro ved Immervad og dens bygmester Jørgen Sønderballe. Gennem arkivstudier og folketradition har Andreas Michaelsen fastslået, at broen er bygget 1787, og dette resultat skal der ikke rokkes ved. Men derefter hedder det:

»Indtil 1787 var Immervad bro blot et vadested, hvor store flade sten var lagt ud med et skridts afstand«.

At dette ikke er rigtigt, men at der tidligere på stedet ved siden af vadestedet har stået en træbro, kan nu påvises, idet der under gennemgangen af hidtil uordnede arkivalier i Haderslev amtsarkiv er fundet akter, der belyser broens tidligere historie.

Den 24. marts 1731 ansøger amtmanden i Haderslev, grev Reventlow, Rentekammeret i København om at få udgifterne dækket ved reparationen af Immervad bro på den offentlige landevej til Flensborg, da den nu er blevet så brøstfældig, at den ikke kan passeres uden fare. Samtidig meddeler amtmanden, at han har givet husfoged Simonsen ordre til at udarbejde en nøjagtig fortegnelse over omkostningerne ved reparationen. Som argument for en hurtig bevilling anfører amtmanden, at hvis kongen agter at rejse til Holsten til sommer, vil han ikke uden besvær og fare kunne passere broen. Allerede få dage efter svarer Rentekammeret, at man vil stille træ til broen til rådighed, men derimod ikke betale arbejds lønnen og det nødvendige jern (Eisenwerck), idet man henviser til en skrivelse af 1. okt. 1716 til krigskommissær Simonsen, hvor det er blevet befaleet, at amtet selv skal afholde disse udgifter. Dette kunne altså tyde på, at den omtalte bro er bygget eller måske repareret i 1716, og broens historie er således nu blevet 70 år længere.

Om træbroens udseende siges intet, men fra 16. april 1731 foreligger en ordre fra Rentekammeret om at udvise træ fra den nærmeste skov: vindfælder og træer fra steder, hvor det gør mindst mulig skade. Disse tal kan give et vist billede af broen:

	alen lang	tommer bred	tommer tyk
4 pæle af	5	10	9
4 bjælker af	11	11	11
5 brædder af	14	11	11
4 dito af	14	8	7
30 planker af	9	12	3
30 dito, kortere af	4 ^{1/2}	12	3
8 stænger af	2	8	7
6 løsholt af	4 ^{1/2}	8	7
8 tværbånd af	3	9	5
1 stk. træ langs med broen	14	6	4

Det ene stykke træ langs med bro er formentlig beregnet til rækværk, der dermed angiver broens længde til 8,80 m. De fem lange brædder i broens længde, hver 11 tommer brede, har ligget ved siden af hinanden og giver os et begreb om broens bredde, ca. 1^{3/4} meter, hvilket passer godt med tværbåndenes længde: 188 cm, så nogen helt uanselig bro har det altså slet ikke været, selvom den ikke har kunnet tage de store stuedrifter, der fortsat måtte over vadestedet. Til sammenligning tjener det, at den nuværende bro er 4,70 m bred, men betydelig kortere end træbroen, hvilket må hænge sammen med opfyldning på begge sider, da granitbroen byggedes.

Hans H. Worsøe

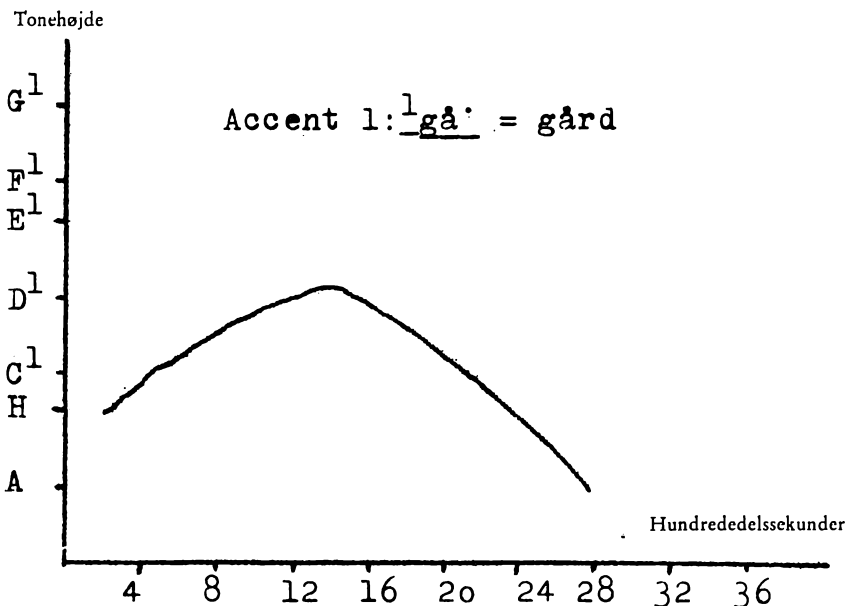
Et sprogligt fænomen i østslesvigsk

I 1897 offentliggjorde forsikringsmatematikeren Nikolaj Andersen en afhandling om den musikalske akcent i østslesvigsk. Hans øre for sproget var så fint, at eftertidens tekniske hjælpemidler kun har kunnet bekræfte hans resultater. Enhver med kendskab til sønderjysk vil let kunne høre forskellen mellem de to udtaleformer, som stud. mag. Henrik Nielsen, København, skriver om. Til orientering for ikke-sagkyndige læsere bør det oplyses, at i ordene »Akcent 1« og »Akcent 2« udtales akcent ikke som sædvanlig med fransk udtale, men præcis som det staves.

I slutningen af 1800-tallet arbejdede den kendte sprogforsker Otto Jespersen med en teori om, at der måtte være et eller andet sprogligt fænomen, som i tid lå forud for det stød, vi har i dansk rigssprog i dag. Dette fænomen skulle efter Otto Jespersens teori være noget i retning af den ordtone, som man kender fra norsk og svensk, og som knytter sig til bestemte ordtyper. For Otto Jespersen var dette en teori, indtil han en dag fra Sønderjylland modtog en afhandling med titlen »Den Musikalske Akcent i Østslesvigsk«, forfattet af Nikolaj Andersen, trykt i »Dania, Tidsskrift for Dansk Sprog og Litteratur samt Folkeminder« 4. bind 1897, hvorved der pludselig forelå en sandsynlig bekræftelse på teorien om et fænomen, der havde delvis samme sproglige funktion som stødet i rigsdansk, og bekræftelsen levede endda i bedste velgående. Man kan tænke sig til, med hvilken glæde Otto Jespersen skrev denne slutbemærkning til Nikolaj Andersens afhandling: I et følgende hefte skal jeg forsøge en kort redegørelse for den sproghistoriske betydning af hr. N. Andersens påvisning af den musikalske akcent i en dansk dialekt. O. Jesp.

Nikolaj Andersens afhandling blev i 1948 fulgt op af Marie Bjerrums »Felstedmaalets Tonale Accenter«, Universitetsforlaget i Århus, og her skal blot gives en kort orientering om indholdet af disse to afhandlinger.

Tonal eller musikalsk accent er den betegnelse, man anvender på tonegangen i et sprog. Tonegangen kan være jævnt eller stærkt svingende i højde. Både i tale og sang er der tonehøjde. En væsentlig forskel er den, at man i sang springer fra en tonehøjde til en anden, og at der er bestemte mellemrum, mens der i tale er en stadig glidning og ikke faste mellemrum. Denne glidning eller bevægelse har i nogle sprogområder en betydning for indholdet af det, der siges, mens den i andre kun er et ledsagefænomen og derfor ikke betyder noget for forståelsen af det sagte. I rigsdansk har vi

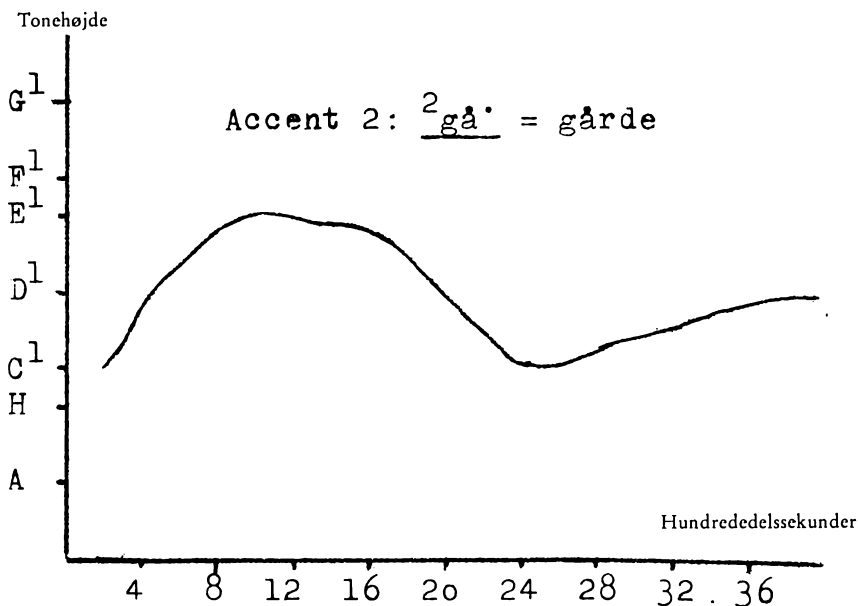

Tonehøjdekurve over et ord med accent 1. Karakteristisk for accent 1 er det enkle helhedsforløb, som består i en jævn stigning mod maksimaltonen, den højeste tone i forløbet, som nås omkring eller lige efter ordets midte, med påfølgende jævnt fald. Stigningen kan sætte ind højt eller lavt, og faldet kan være større eller mindre, dels afhængigt af ordets lydige opbygning, dels underkastet tilfældig variation, men stigningens og faldets størrelse er uden sproglig betydning.

ingen bestemte regler for, hvilken tonebevægelse eller tonal accent de enkelte ord skal udtales med, men det har vi i dele af Sønderjylland, hvor den tonale accent bruges til at adskille ord, som ellers ville falde sammen lydligt. Andre jyske dialekter bruger andre kendetegn, f. eks. stød eller lydforlængelse.

Både Nikolaj Andersen og Marie Bjerrum har gjort deres iagttagelser over dialekterne på Sundeved, og de supplerer på en tiltalende måde hinanden. Nikolaj Andersen var af naturlige grunde afskåret fra at benytte de moderne tekniske apparater til målinger af tonehøjde og tonebevægelser, som Marie Bjerrum har haft til sin rådighed, men det må siges, at Nikolaj Andersen har haft en meget sikker fornemmelse for, hvordan tonebevægelserne arter sig. Ved undersøgelserne har det vist sig, at der i Sundeved-målene, og i øvrigt også andre dele af det syddanske sprogområde, er to tonale ordaccenter, som har sproglig betydning. De kaldes for accent 1 og accent 2, men de viser sig på forskellig måde i de forskellige egne, hvilket dog er mindre væsentligt, blot de kan skelnes fra hinanden som accent 1 og accent 2, hvor der er brug for det.

På Sundeved er accent 1 en tonegang, som består af en jævn stigning mod den højeste tone med påfølgende jævnt fald. Stigningens og faldets størrelse er uden sproglig betydning og er dels underkastet en tilfældig variation, dels afhængig af ordets lydige opbygning, idet stigningens begyn-

Tonehøjdekurve over et ord med accent 2. Karakteristisk for accent 2 er det sammensatte behædsforløb, som består af en kort stigning mod førstetoppen, den højeste tone i ordet, som normalt ligger inden for ordets første fjerdedel, derefter fald mod lavtonen, den laveste tone i ordet, som ligger i ordets sidste halvdel, og derfra igen stigning mod andentoppen, den høje tone i ordets slutning.

delsestone er høj eller lav afhængigt af, hvorledes ordets selvlud er placeret, og hvilke medlyd den er placeret sammen med, og faldet er større eller mindre, ligeledes afhængigt af hvilke lydforbindelser der er i ordet. Det højeste punkt i tonebevægelsen (maksimaltonen) i et ord med accent 1 er omkring eller lige efter ordets midte, sjældent før.

Medens accent 1 kun har én top i tonebevægelsen, har accent 2 to toppe (se figurerne 1 og 2). Tonestigningen mod den første top afhænger af de lydige betingelser på samme måde som ved accent 1. Fra førstetoppen synker tonen for derefter at stige lidt mod andentoppen i slutningen af ordet. Forløbet fra førstetoppens maksimaltone og ordet ud synes at være afhængigt af de lydige forhold i øvrigt, idet dog ord med lang selvlud + – (f. eks. ged: gėə) kun har en meget lille stigning mod slutningen; snarest holdes tonen bare svævende. Maksimaltonen ligger i et ord med accent 2 næsten altid inden for den første fjerdedel af ordet, muligvis også før, men aldrig efter den første tredjedel. Fra maksimaltonen synker tonen mod lavtonen, der som regel ligger i ordets sidste halvdel, oftest på overgangen mellem anden og sidste tredjedel. Variationsbredden for accent 2's maksimaltone kan gå ind over variationsbredden for accent 1's maksimaltone, men det forholder sig normalt sådan, at maksimaltonen i ord med accent 2 ligger højere end i ord med accent 1. Som det ses af figurerne, er tonebevægelsen ved accent 1 jævnt stigende – faldende, mens den ved accent 2 er

faldende – stigende.

Ved Marie Bjerrums undersøgelser har det desuden vist sig, at det ikke blot er tonegangen, der markerer forskellen på accent 1 og accent 2. Også med hensyn til længde, enten på selvlyd eller medlyd, og tryk er der forskel. Forskellene mellem accent 1 og accent 2 kunne nu opstilles således:

Accent 1 er en enkel, accent 2 en sammensat tonebevægelse.

Maksimaltonens højde ved accent 2 ligger relativt over maksimaltonens højde ved accent 1.

Ved accent 1 synker tonen mod slutningen af ordet, mens den ved accent 2 holdes svævende eller stiger, idet den bæres oppe af trykket på andentoppen.

Maksimaltonen nås ved accent 1 omkring midten af ordet, mens den ved accent 2 nås inden for den første fjerdedel af ordet.

Samtidig er ordene længere ved accent 2 end ved accent 1.

Med hensyn til tryk består forskellen i, at accent 1 er entoppet, mens accent 2 er totoppet.

Det er interessant at se, at folk fra egne, hvor man ikke har den tonale forskel, mere lægger mærke til længdeforskellen ved adskillelsen af de to ordaccenter end til toneforskellen, mens folk, der taler en »tonal« dialekt, kun hæfter sig ved tonegangen. Således byggede de to forskere Hagerup¹ og Lyngby² deres accentsystem på længdeforskellen alene, mens Nikolaj Andersen, der selv talte Sundeved-dialekten, anså den tonale forskel for den eneste forskel mellem de to accenter. Marie Bjerrums tekniske undersøgelser har godtgjort, at alle de tre ældre forskere har ret, idet der både er forskel mellem accent 1 og accent 2 med hensyn til tone og længde, og desuden viser hendes undersøgelser, at der også er forskel med hensyn til tryk. Af de tre ældre forskere må hun dog give Nikolaj Andersen mest ret, idet den tonale forskel er den sprogligt set væsentligste, mens de to andre nok så meget må betegnes som ledsagefænomener til den tonale forskel.

Når det siges, at accent 1 og accent 2 er ordaccenter, kommer man let til at tro, at ord, der har samme lydlig opbygning, »bogstaver«, må have samme accent, men dette er ikke tilfældet, idet f. eks. *bjerø*, *fi·n* kan have både accent 1 og accent 2. Det forholder sig imidlertid sådan, at accentskifte medfører betydningsskifte i en masse ord, ¹*bjerø*, ¹*fi·n* har således én betydning, ²*bjerø*, ²*fi·n* (¹ betyder accent 1, ² betyder accent 2) en anden, nemlig henholdsvis ental og flertal af »bjerg« og »fin«. At accentskifte bevirker betydningsskifte markerer, at her er tale om to forskellige ord eller to forskellige bøjningsformer af samme ord. Accentforskellens betydningsadskillende funktion træder især frem inden for ordbøjningen, og som eksempler kan nævnes:

1) E. Hagerup: Om det danske Sprog i Angel. 1854.

2) K. J. Lyngby: Bidrag til en sønderjysk Sproglære. 1858.

Navneord:	¹ <i>hu·s</i> : ² <i>hu·s</i>	hus – huse
	¹ <i>gre·n</i> : ² <i>gre·n</i>	gren – grene
	¹ <i>fen·ə</i> : ² <i>fen·ə</i>	finger – fingre

Ved de personnavne, der normalt har accent 2, er der det pudsige, at de ved tiltale (vokativ) kan skifte over til accent 1. Det hedder således ²*hans*, når Hans' mor fortæller nabokonen om sin dygtige søn, men det hedder ¹*hans*, når hun siger: »Hans! Vil du gå til slagteren?»

Tillægsord:	¹ <i>ble·x</i> : ² <i>ble·x</i>	bleg – blege
	¹ <i>fla</i> : ² <i>fla</i>	flad – flade
	¹ <i>læt</i> : ² <i>læt</i>	let – lette
Stedord:	¹ <i>min</i> : ² <i>min</i>	min – mine
	¹ <i>din</i> : ² <i>din</i>	din – dine
	¹ <i>sin</i> : ² <i>sin</i>	sin – sine
	¹ <i>vo</i> : ² <i>vo</i>	vor – vore
	¹ <i>je</i> : ² <i>je</i>	jeres – jeres (flert.)
	¹ <i>dæ</i> : ² <i>dæ</i>	deres – deres (flert.)
Udsagnsord:	¹ <i>fin·</i> : ² <i>fin·</i>	find! – finde
	¹ <i>drek</i> : ² <i>drek</i>	drik! – drikke
	¹ <i>tøj</i> : ² <i>tøj</i>	tag! – tage
	¹ <i>blæ·st</i> : ² <i>blæ·st</i>	(har) blæst – blæste
	¹ <i>sne·</i> : ² <i>sne·</i>	(har) sneet – sneede
	¹ <i>sva·</i> : ² <i>sva·</i>	(har) svaret – svarede

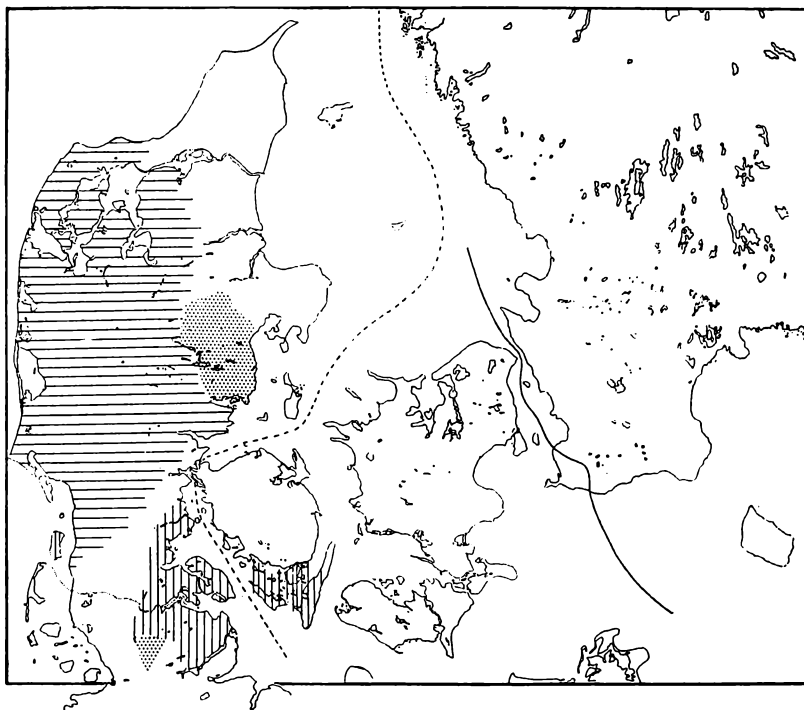
Adskillelse af ord, der tilfældigt har samme lydlig opbygning bortset fra accenten:

¹ <i>po·t</i> : ² <i>po·t</i>	port – porte
¹ <i>pæ·</i> : ² <i>pæ·</i>	Peter – pære
¹ <i>knap</i> : ² <i>knap</i>	(en) knap – knap, næppe
¹ <i>jens</i> : ² <i>jens</i>	Jens – Jens

De to tonale accenters fordeling er historisk en fordeling efter oprindeligt, d.v.s. fællesnordisk stavelsesantal, på samme måde som det er tilfældet i svensk og norsk. Accent 1 findes normalt i oprindelige enstavelsesord, hvad enten disse er bevaret som enstavelsesord eller er udviklet til tostavelsesord. Accent 2 findes normalt i oprindelige to- eller flerstavelsesord, selv om disse i den nuværende sprogbrug optræder som enstavelsesord på grund af apokopen (bortfald af tryksvagt –e, f. eks. hedder huse ²*hu·s*, se kortet, hvordan det forholder sig med dette bortfald i det danske sprogområde, og hvordan man ellers skelner mellem oprindelige en- og tostavelsesord).

Det er interessant at se, at Nikolaj Andersen, der af profession var forsikringsmatematiker, på så tidligt et tidspunkt uden brug af målinger med

Bortfald af -e i Tostavelsesord (Apokope).

Vest for Linien er -e bortfaldet i opr. Tostavelsesord, der altså er blevet Enstavelsesord.

Mellem Linierne bevarer Tostavelsesordene deres Form, men de har alle kun -e i anden Stavelse (når det er hjemlige Ord).

Øst for Linien findes i Tostavelsesordene forskellige Selvlyd: -e, -a, -o, -u.

I det vestlige Område opretholdes dog (trods Stavelsens Bortfald) i de fleste Ordtyper en Forskel mellem En- og Tostavelsesord nemlig ved:

Stød på Tostavelsesordene (i en Række Typer) (i visse Typer dog Længde)

Forskellig Tone på opr. En- og opr. Tostavelsesord (på de sydfy. Øer er Fordelingen lidt anderledes).

Længde i næsten alle Tilfælde.

Opr. En- og opr. Tostavelsesord falder helt sammen i de allerfleste Typer af Ord.

tekniske instrumenter har kunnet udarbejde en afhandling, hvis resultater står næsten urørlige i dag, skønt sprogforskningen har gennemløbet en vældig udvikling siden 1897. Marie Bjerrum slutter da også sin afhandling med følgende hyldest: »Nik. Andersen havde en fin forståelse af og et følsomt øre for sit modersmål og skænkede dansk dialektforskning en beskrivelse af dette mål, som er i stand til at tilfredsstille selv den mest moderne lingvistik's krav. Hans afhandling hævder ørets ret ved siden af instrumenters målinger og bekræfter en fin, stilfærdig ytring af en mand, som mere end nogen anden har haft øre for sit sprogs rige nuancer«.

Henrik Nielsen

»Abbedens værelse«, Løgumkloster kirke, er ikke stort; trods de hvidtede vægge og murstensgulvet virker rummet hyggeligt, dels på grund af de mange bøger, dels fordi der her som under alle andre murstensgulve er indlagt varmeledninger, der luner rummene.

BOGENS HØJSKOLE

Bibliotekar frk. Olga Bartholdy, som har arbejdet med bibliotekerne på Askov og Krogerup, begyndte i 1961 at ordne biblioteket på Refugiet i Løgumkloster, hvor ikke mindst registreringen af dr. Aage Lauesgaards meget store samling fra »Bogens Højskole« har taget sin tid. Arbejdet er langt fra fuldent, men allerede nu er det klart, at her mangler mange bøger; en del er sikkert udlånt, og i artiklen, hvor frk. Bartholdy fortæller om dr. Lauesgaards store indsats for folkeoplysningen, efterlyses samtidig de savnede værker. Desværre vanskeliggøres efterlysningen af den kendsgerning, at man hverken kender lånernes eller bøgernes navne, men kun ved, at der må have fundet udlån sted.

»Bogens Højskole«, Det sønderjyske Gruppeudlånsbibliotek, Sønderjysk Læser- og Bogsamlerforening, »Danske Børns Vel«, tidsskriftet »Danskeren«s Forlag, Foreningen til fredning af privatbiblioteker – alt dette er forskellige kapitler af en beretning om et stykke kulturarbejde i Sønderjylland inspireret og sat i gang af én mand, som også trofast bar dagens byrder i næsten 30 år: læge Aage Lauesgaard i Toftlund. Lægen og idealisten Aage Lauesgaard flyttede til Sønderjylland efter genforeningen for at være med i arbejdet for danskheden. Det blev med bogen som kultur-spreader, han gjorde sin store indsats. Danske bøger var der få af. Folke-

bibliotekerne kom nok hurtigt til, men med begrænset bogbestand og derfor begrænset lånetid. Ikke mindst det sidste fik dr. Lauesgaard til at ønske en anderledes effektiv bogspredning.

I 1928 grundlagdes »Bogens Højskole« ved, at dr. Lauesgaard skænkede sin egen dyrt erhvervede bogsamling på ca. 15.000 bind, og ved oprettelsen af en forening, »Sønderjysk Læser- og Bogsamlerforening« med et kontingent, der skulle muliggøre videreførelsen af biblioteket. Også institutioner i og uden for Sønderjylland kunne blive medlem med et større årsbidrag. Idéen, der lå bagved navnet »Bogens Højskole«, var den, at en låner skulle kunne modtage en gruppe bøger om et emne, han ønskede at studere, skulle beholde dem på ubestemt tid, årevis, om det skulle være, for selv at kunne fordybe sig i dem og for at ågre med den betroede bogskat, forøge den om muligt og udlåne den til andre med samme interesser. Brugsretten og dermed ansvaret for boggruppen var hos »låner-bibliotekaren«, kun ejendomsretten hos »Bogens Højskole«. Bogen skulle skabe kontakt mellem mennesker og give anledning til frugtbare samtaler. For dr. Lauesgaard var begrebet højskole ikke blot »ord i mund«, men også »skrift i bog«.

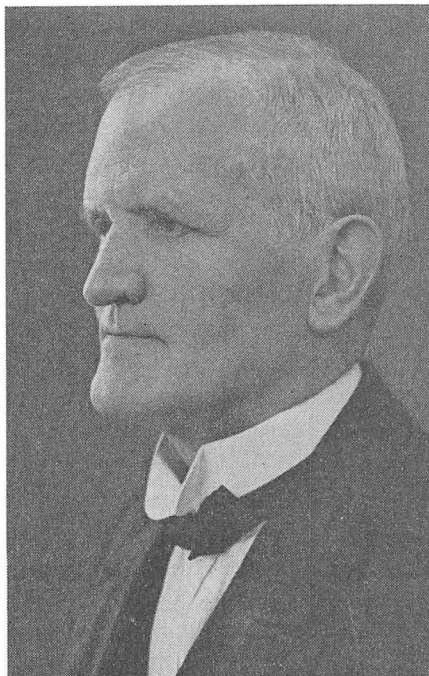
Idéen slog an, og i de kommende år modtog biblioteket store bogmængder som gave. Foreningen fik mange medlemmer, kontingentet muliggjorde køb af hele bogsamlinger, adskillige præstebiblioteker blev erhvervet. Et stort ønske hos dr. Lauesgaard var, at store gode privatbogsamlinger som for eksempel disse præstebiblioteker kunne bevares i stedet for at gå til grunde ved den traditionelle auktion. Fredning af privatbiblioteker kom med på programmet.

I 1938 kunne »Bogens Højskole« fejre sit 10-års jubilæum ved indvielsen af egen bygning. Ligesom den store bogsamling – nu på over 50.000 bind – var denne bygning erhvervet uden offentlig støtte af nogen art, idet dr. Lauesgaard for egne midler havde købt stationsbygningen ved den nedlagte amtsbanelinie Haderslev–Skærbæk. Der var god fremgang i arbejdet i disse år under mottoet: »En god dansk bogsamling i hvert sønderjysk hjem«. Årene før og en kort tid efter 1940 synes at have betegnet kulminationen af »Bogens Højskole«s virksomhed.

Et tidsskrift »Danskeren« blev fra 1939 udgivet af Læser- og Bogsamlerforeningen, først som månedsblad og organ for foreningen med aktuelt sønderjysk stof i tilgift. En tid efter 1940 var det ugeblad, efter 1945 igen månedsblad med næsten udelukkende Sydslesvig-stof, indtil det gik ind i 1950. »Danskeren«s forlag blev grundlagt i de samme år. Det prægedes af besættelsestiden og interessen for Sydslesvig efter 1945. En stor avisudklipsamling oparbejdedes i smukt udstyrede mapper med klip fra 25 dagblade ordnet i ca. 250 emnegrupper. Disse mapper er senere overgået til Sønderborg Museum.

Under og efter 2. verdenskrig gik det tilbage for biblioteksarbejdet, ikke

Læge Aage Lauesgaard, f. i Yding 20. 6. 1868, d. i Toftlund 21. 2. 1958. Dr. Lauesgaard praktiserede efter embedseksamen en halv snes år i Skagen, herfra kom han til Ålborg og senere til Flensborg, hvor han boede indtil genforeningen. Efter 1920 flyttede han til Toftlund, og der oprettede han med sit eget bibliotek på 15.000 bind som grundstamme i 1928 »Bogens Højskole«. Ved køb, gaver og arv øgedes dette antal til et par hundrede tusinde bind i 1955. Ideen var, at man for en beskedn sum – 10.-kr. om året – skulle kunne låne en hel bogsamling på ubestemt tid, gerne på livstid, om et bestemt emne, og at ideen slog an, fremgår af, at dr. Lauesgaard regnede med, at omtrent halvdelen af bogsamlingen var udlånt.

i antal af bind, man må vist tværtimod sige, at bogsamlingen var vokset over alle bredder – i 1947 angiver »Danskeren« 70.000 bind – men der var ikke penge eller arbejdskraft til at administrere den store mængde bøger. Katalogisering blev der aldrig foretaget, og noteringen af udlån svigtede mere og mere. Dr. Lauesgaard stred for at redde sit værk, men uden held. 30 år efter oprettelsen af »Bogens Højskole«, i 1958, døde dr. Lauesgaard. I overensstemmelse med hans udtalte ønske besluttede Sønderjysk Læser- og Bogsamlerforening da gennem en urafstemning blandt medlemmerne at overdrage den selvejende institution »Bogens Højskole« til det nyoprettede Løgumkloster Refugium, og gruppeudlånsbiblioteket gik ind i en ny fase.

Refugiet stod færdigt i 1960. Men allerede i vinteren 1958–59 kom der fra Toftlund kommune, som havde købt stationsbygningen, hvor bøgerne havde til huse, anmodning om, at Refugiet ville modtage og anbringe bøgerne i Løgumkloster med kort varsel, da stationen skulle nedrives. Gode råd var dyre. Bøgerne blev pakket i hast – ved storartet hjælp af pastor Malling i Brøns blev det helt store kaos undgået – og anbragt midlertidigt i to bygninger i Løgumkloster: det nye alderdomshjem, som havde en god og tør kælder, og i børnehaven, hvis kælder var fugtig. Mange af bøgerne blev totalt ødelagt og måtte smides i en mergelgrav, da de efter mere end et års forløb kom op i lyset. Hvormange og hvilke har det ikke været muligt at få oplyst.

I 1961 blev Løgumkloster Højskoles elevbygning opført med en rummelig kælderetage. Dertil blev bøgerne ført og modtaget af overbibliotekar B. Favrholt, tidligere Slagelse. Han fik de uordnede bogmasser anbragt tætpakket, men ikke sorteret, på hylder af brædder og mursten, ca. 800 »løbende hylde-meter«, hvilket vil sige plads til ca. 40.000 bind. Det var, hvad der blev reddet af de opgivne 70.000 bind! Hvor mon de resterende 30.000 bind er henne? – Overbibliotekar Favrholt gjorde sig fortjent til megen tak ved dette besværlige og ofte deprimerende arbejde. Bøgerne var snavsede, mange i laser, det var i første omgang umuligt at få et overblik over bogsamlingens værdi. Enkelte interessante fund var dog til opmuntning. Efter et par måneders slid, som endte med, at ca. 500 bind af gode og velindbundne værker blev ført over til Refugiet til glæde for gæsterne, forlod B. Favrholt valpladsen.

I løbet af vinteren 1961–62 lykkedes det at få sorteret bogsamlingen og få overblik over, hvad den rummede. Som venteligt var den præget af humaniora. Følgende hovedlinier tegnede sig og giver et billede af biblioteket, som det er indtil i dag:

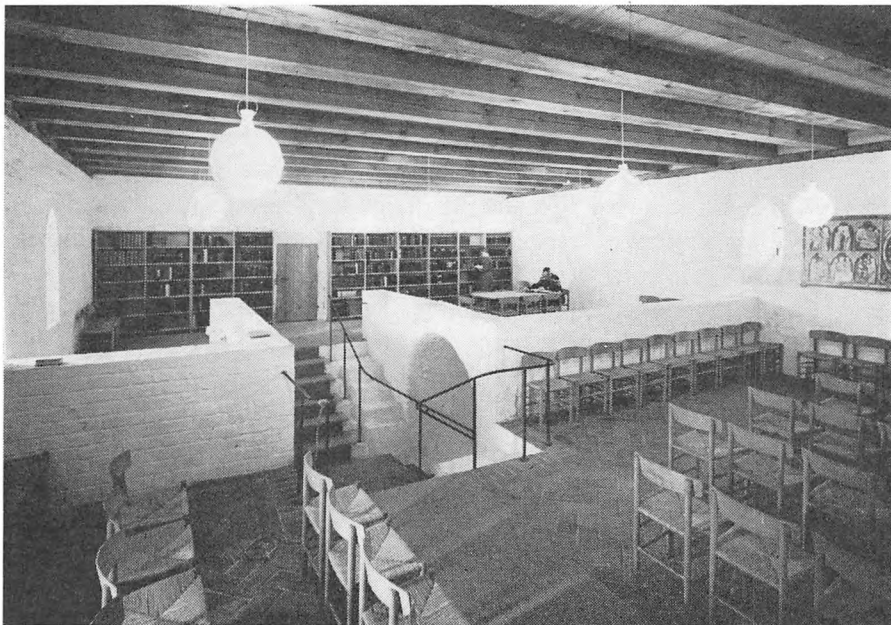
Fyldigt og bedst bevaret var *teologien* i vid forstand, særligt kirkehistorie med værdifulde tidsskriftsrækker, dækkende det 19. århundrede, dog med mange huller – denne tilføjelse gælder overalt! Der var gode samlinger af bibeludgaver, salmebøger og prædikener.

Historie var fyldigt repræsenteret, mest Danmark og Sønderjylland. Den sidste samling skal have været meget stor. Den viste sig at være meget medtaget. »Der er både for meget og for lidt«, sagde en historiker om den. For meget af speciel karakter, f. eks. om Slesvig-Holsten i forrige århundrede, og for lidt elementært. Således manglede næsten alt om 1864. Denne gruppe har antagelig været udstationeret hos en »låner-bibliotekar«, men hvor? I hvert fald har den sønderjyske litteratur været læst overordentlig meget, og det tjener biblioteket til ære. *Personalhistorie* var en stor og spændende gruppe og forholdsvis velbevaret.

Af *skønlitteratur* var der et par tusinde bind. Der skal have været alt indenfor dansk skønlitteratur fra 1870 til 1914, bl. a. Johs. V. Jensens forfatterskab i førsteudgaver – disse mangler helt og mange andre ligeledes. Men mange værdifulde værker er tilbage ved siden af forældede og ligegyldige. En samling udenlandsk skønlitteratur, fransk, engelsk, tysk og svensk, ca. 1500 bind, er af interesse. Hvor de stammer fra, vides ikke.

Af stor værdi trods mange lakuner var en anselig samling af *kulturelle tidsskrifter* fra det 19. og 20. århundrede: Tilskueren, Gads danske Magazin, Kirke og kultur o. m. a. At de tidlige årgange fandtes, gjorde det muligt at komplettere næsten fuldstændigt.

I meddelelser om »Bogens Højskole« er ofte blevet fremhævet bibliotekets interessante *specialsamlinger*: samlingerne *Island*, *Friserne* og *Aakjær-*

Det teologiske studiebibliotek i dormitoriet. Her står adskillige bogsamlinger om bestemte emner, men mange mangler, for eksempel en stor Grundtvig-samling. Måske står den hos en låner, der ikke er færdig med at læse i bøgerne, måske har den pågældende glemt, at bøgerne kun er lånt, ikke købt, fordi det er mange år siden, de fandt plads på hans reoler, og endelig er der den mulighed, at netop disse kostbare bøger gik til grunde efter den forhastede opmagasinering af biblioteket efter dr. Lauesgaards død.

samlingen om overtro og trolddom var der med få mangler. Men en *Grundtvig-samling*, der har tilhørt provst Thyssen, hvis teologiske bibliotek blev købt for en ret stor sum, mangler helt. Der var overhovedet intet af eller om Grundtvig. En *Kierkegaard-samling* er tilbageleveret for ikke længe siden. Det giver håb om også at generhverve Grundtvig.

Endelig skal nævnes, at et antal sjældne enkelte værker fandtes, mest af religiøs art: Bibeler, andagtsbøger fra det 16., 17. og 18. århundrede. De fleste synes at have tilhørt dr. Lauesgaard, som også havde bibliofile interesser. Tillige førsteudgaver af litteratur fra det 19. århundrede, eksempelvis Søren Kierkegaard.

Af sjældne værker, som har tilhørt biblioteket, kan nævnes: Pontoppidans Danske Atlas 1763–67; Den store franske Encyclopædi 1751–72 i 17 bind + 3 bind plancher; Propyläen Kunstgeschichte i mange bind; Ionnis Seldeni jurisconsulti Opera omnia, 1726. At disse værdifulde ting mangler er at beklage. De være hermed efterlyst.

Efter gennemgangen og den første sortering af bogmassen kom anden del af opgaven: at udnytte bogsamlingen. Det sås klart, at et udlånsbibliotek efter dr. Lauesgaards linier kunne der ikke mere blive tale om. Alene bogbestandens forringelse udelukkede en sådan virksomhed. Men der var

basis for et godt præsensbibliotek: et håndbibliotek for Refugiets gæster og højskolens elever, et »dagligstuebibliotek« for Refugiets gæster samt et teologisk studiebibliotek. Refugiets gæstebibliotek er allerede omtalt, det rummer nu ca. 800 bind. I løbet af de sidste tre år er dertil kommet: en læsesal med kontor for bibliotekaren i højskolens skolefløj, opført 1962 (ca. 1600 bind), et udlån i samme bygnings kælderetage (ca. 1800 bind) fortrinsvis for skolens elever samt et teologisk studiebibliotek i klosterfløjen (ca. 2000 bind, valgt med teologisk bistand). Disse bøger er alle indbundne og katalogiserede – der var intet kartotek eller katalog over den bogsamling, vi modtog, og det meste var uindbundet.

Det har været meget kostbart at nå så vidt, og hverken Refugiet eller højskolen havde midlerne. Vi har megen grund til taknemmelighed for den støtte, vi har fået fra mange sider, fra institutioner, forlag og private. Sprogforeningen har ydet en værdifuld hjælp, ligeledes Historisk Samfund for Sønderjylland, Grundtvig-Selskabet, Det danske Forlag, Gyldendal og Hirschsprungs forlag. Refugiet har fået mange venner, der har givet bøger eller penge, en anonym giver har to gange sendt 5000 kr. Vi har søgt og fået legater. Tipsmidler to gange gjorde det muligt at tage det store fremstød med køb af håndbøger og supplerung af tidsskriftrækkerne. Kaj Munks og Oberst Parkovs mindefonds har vi fået og sidst Den sønderjyske Fonds legat, 10.000 kr. til redning af den forhen så store og vigtige samling »Sønderjylland«.

Disse fonds og gaver er medgået til at få biblioteket på fode og give det en god placering i Refugiets og højskolens virksomhed, og det er lykkedes over forventning. Men et bibliotek skal gro, og det koster stadig penge. Refugiet har derfor ansøgt om et varigt tilskud fra staten, og der er af ministeriet for kulturelle anliggender nedsat et udvalg af biblioteksmyndige til at tage sig af sagen. Resultatet foreligger endnu ikke, men vi håber.

Til sidst: bliver biblioteket brugt? Ja, i stigende grad. Højskolens elever (ca. 60), som har læsesal og udlån ved hånden, benytter disse afdelinger flittigt. Refugiets gæster finder også vej til læsesalen og udnytter dagligstuebiblioteket. En større sum blev i 1963 skænket Refugiet til en stipendiatorordning til gavn for mennesker, der trænger til arbejdsro til at drive videnskabelige studier gennem et gratis ophold i een eller flere måneder. Det er mest blevet benyttet af teologer. Omegnens præster har også opdaget det teologiske studiebibliotek, især efter at pastor Arendt, Tønder, i en artikel i Præsteforeningens Blad (1964 s. 253) har gjort kolleger opmærksom på dets eksistens, og hvad det indeholder. Det nyligt oprettede efteruddannelsesinstitut for præster, Præstehøjskolen, har ønsket at få sin start i det første år på Refugiet fra efteråret 1965. Tilstedeværelsen af et teologisk håndbibliotek har været en medvirkende faktor til denne bestemmelse.

Vi kan nu efter tre års opbyggende arbejde glæde os over, at der igen er

Som dr. Lauesgaards bogsamling var noget ud over det sædvanlige, var også hans Ex libris ret ualmindelig. Ikke blot ved udførelsen – det er tegnet af daværende stadsbibliotekar i Århus grev Bent Holstein – Rathlouw –, men også ved sin størrelse; det er i original syv gange otte centimeter og ikke let at overse. Men det har ikke været indklebet i alle bøgerne fra bogsamlingen.

Runeteksten lyder: *Han kæmpede så længe han kunne.*

blevet brug for »Det sønderjyske Gruppeudlånsbibliotek«, og at det kan tjene Refugiets formål: At blive et studiested for kirkeligt og folkeligt arbejde. Jo bedre biblioteket er, des bedre vil dette kunne lade sig gøre.

Selvom biblioteket i sin nuværende skikkelse og arbejdsform er et andet end det, som dr. Lauesgaard ofrede sine kræfter og sin formue, er det vort håb, at det skal blive en værdig fortsættelse af hans store værk. Vi har ønsket at hædre bogsamlingens stifter ved den indskrift, der er sat over døren til bibliotekets udlånslokale på højskolen: *Aage Lauesgaards Mindesamling.*

Olga Bartholdy

På vej hjem til Danmark

En tidlig aprilmorgen i 1919 stod vi nede i Sydfrankrig, i Auvergne på en jernbanestation og ventede på et tog. Rettere sagt, vi ventede på toget, der skulle føre sønderjyder i fransk krigsfangenskab fra Aurillac mod nord til Kanalkysten, til Dunkerque, hvor Ø.K.s »St. Thomas« ville tage os om bord og sejle os hjem. Vi havde så vist lært at vente – hvad andet kan en krigsfange gøre – ventet i årevis og mest utålmodigt i de sidste måneder. Våbenstilstandsaftalen havde intet nævnt om vor skæbne; der kunne gå år og dag, men så begyndte rygterne at løbe. Det var sket før, og vi var ikke så lidt skeptiske over for den slags, men der var nu alligevel noget om det denne gang. Rigtignok forhandlede man stadig i Paris om fredstraktaten, og der ville sikkert gå en rum tid, før den blev færdig; men det stod efterhånden klart, at der ville blive folkeafstemning i Nordslesvig, og at krigsfangerne fra denne landsdel ville få lov til at vende hjem før afstemningen. Og nu var der altså kommet ordre til at bryde op – hold nr. 2 skulle af sted. Alligevel var det, som om vi ikke var helt fortrolige med situationen. Vi stod nok og småfrøs, var fåmælte og indadvendte.

Da skete der en ganske lille, i sig selv ubetydelig ting. Det franske lokomotiv, der kørte frem, bar tydeligt med store tal foran mellem bufferne sit nummer, mod os kom lokomotiv nr. 1864. Vi kiggede lidt, og min sidekammerat, der var et lyst hoved, var ikke sen til at opfatte symbolikken: 1864 skulle føre os hjem. Han gav mig en albue i siden: Så du det? det var da et mærkeligt træf; og efter en lille pause: tror du, at franskmændene har gjort det »mæ ville«? Nej, selvfølgelig havde de ikke det. Der skete det, der kan hælde en sjælden gang: døde ting, der intet siger uvedkommende, kan i en given situation få mæle og forløse, hvad der ligger i dvale. For nu var isen brudt, der blev snakket løs og fortalt. Om Dybbøl i 1864 – om Dybbøl i 1914 og tænk, nu bare 5 år efter, det var jo næsten ikke til at fatte. Vi forstod næppe dengang fuldt ud sammenhængen mellem 1864 og det, der nu skulle ske, men vi vidste, at vi skulle være med til at skrive et nyt blad i vor hjemstavns historie. Vi var draget ud mod syd for år tilbage, nu kom vi hjem fra nord, hjem til vore kære, hjem til det Danmark, der om kort tid ville blive vort fædreland. Trods alt, der lå bag os, så var det værd at leve.

Da jeg den 18. april 1964 stod på Dybbøl Banke bag de grånende »Danskisindede Sønderjyske Krigsdeltagere«s faneborg, dukkede mindet om hin aprilmorgen op, da lokomotiv nr. 1864 kørte nordpå med landets sønner på vej hjem, og klarere end nogen sinde forstod jeg symbolikken i denne lille hændelse. Ringen var sluttet, og hvor var der meget at sige tak for.

L. S. Ravn

SUT ELLER SØJE

- en specialitet i marskegnene

Navnet »sut« på en middagsret lyder ikke umiddelbart appetitvækkende – det vil sige, i marsken er det en delikatesse. Sut er vildtvoksende, og den kræver saltvandsbade for at kunne trives, et krav, som kun vadehavet kan honorere. Tidligere var der en vis handel med sut, men i dag er det kun beboerne i nærheden af plantens voksested – fra Højer til Rømø – der nyder denne specielle spise, skriver forfatteren V. J. Brøndeggaard, Skårup.

De vilde vækster, som gror nærmest menneskets boliger, har selvsagt hørt til de første, der fik navne. De interesserede, fordi de gav næring eller medicin. Og ganske særligt har det sikkert været tilfældet med vårens første grønne planter, som efter vinterens kvalfulde tid med kød og fisk på bordet hver dag gav en velkommen afveksling. Sådanne vækster fik endda »kælenavne« som »Stolt Henrik« (brandbæger), »Put i Bug« (tusindfryd) og »Kejserkål« (skvalderkål).

Der kan næppe være tvivl om, at menneskene satte forårets første grønne urter tillivs, hvor de fandt dem på vandringer efter føde. Og efterhånden blev disse urter en styrkende ingrediens, en velsmagende grønsag. Alle rede i århundredet efter Kristi fødsel skrives, at syrerne omkring påsketid kogte en ret af vejbredblade, mynte og honning, der blev givet til afkræftede personer. Herhjemme har det helt til vore dage været skik, at man skærtorsdag skulle have suppe på 7 eller 9 slags kål. Så mange rigtige kålsorter fandtes endnu ikke i haverne, og derfor plukkede man blade af forskellige vilde planter, som man vidste smagte godt.

Rent kaloriemæssigt kan »naturens kolde bord« ikke give noget stort tilskud, men man havde åbenbart en ubevidst forståelse af, at de grønne urter rummer sundhedsgivende stoffer – vitaminer og mineraler – som kroppen har et særligt behov for netop efter vintertidens ensformige kost.

Blandt de folkelige råkostplanter, der gennem århundreder er blevet samlet, tilberedt og nydt med velbehag her i landet, indtager strand-vejbred (*Plantago maritima*) en særstilling. Skønt planten er meget almindelig langs Jyllands vestkyst og sydpå samt langs veje ind gennem mark- og hedeegnene, blev den af en eller anden grund kun genstand for opmærksomhed i et lille område, nemlig det sydvestligste af halvøen. Men her har den til gengæld også været overmåde populær og er det visse steder endnu. »Der vokser ikke *sudde* i hver mands have« hedder et ordsprog optegnet af Moth ca. 1700 – d.v.s. alle kan ikke være lige lykkelige. Og talemåden »jeg skal ud og skære *sut*« er sikkert ikke helt forsvundet fra marskegnene.

Kært barn har mange navne og det gælder også strand-vejbred. Det ældste »soj« kendes siden 1683 i stednavnet Soyklint; i en indberetning til Rigsarkivet 1743 nævnes »søjer« – længere frem mod nutiden er optegnet »sudder«, »sår«, »sorr«, »sør«, »surr«, »sut«, »sodde« m. fl., alle fra Sydvestjylland, vestlige Sydslesvig og øerne i vadehavet. Om oprindelsen er de lærde ikke helt enige. Der peges på sproglige forbindelser til frisiske ord som *suren*, *sudden*, *sydde*, *sudde* med betydningen sump eller morads (voksestedet!), men lige så sandsynlig er slægtskabet med *sodden* = kogt (jnf. *syde* om vand lige før det koger). På Samsø er *sod* en madsuppe kogt på fisk eller det vand pølser blev kogt i. En del af navnene gælder også planten strand-trehage, der flygtigt kan ligne strand-vejbred og sikkert ofte blev forvekslet med den under indsamlingen.

Den mest udførlige omtale af sut's anvendelse som køkkenvækst i ældre tid skyldes den landøkonomiske forfatter Hans Christian Andersen. Om ham vides kun med sikkerhed, at han var forvalter på herregården Rye ved Silkeborg, men på en rejse i marskegnene må han have sat sig personligt ind i forholdene, siden han i tidsskriftet »Physicalsk Bibliothek« 1796 kan give en så grundig skildring af plantens anvendelse og forslag til dens dyrkning.

– Farven er ikke så lys som græssets, skriver han, men noget mørkere, omtrent som glatte grønkålsblade. Dog sker det undertiden, at når en fattig huskone tager et 6–7 års barn med for at hjælpe med sutplukningen, kan det ikke altid se forskel mellem den søgte plante og græsstråene ved siden af; moderen må sortere dem fra, før hun kan bruge eller sælge sutbladene.

Og han fortsætter:

– Hvordan de gamle beboere langs strandbredderne har opdaget, at sut kan bruges som langkål og spises uden skade, skønt den gror på salt grund og næsten halvdelen af tiden står under saltvand, kan man lige så lidt sige noget sikkert om som hvorledes brødbagningen blev opfundet. Rimeligvis har fattige mennesker først vovet at koge og spise sut af mangel på andet.

Nu er det blevet en så lækker spise, at bemidlede folk i 1–2 miles afstand fra de steder, hvor sut vokser, opkøber og betaler den langt højere end blomkål. Da sutbladene hverken er særligt lange, brede eller tykke, bliver de ikke hakket eller skåret i mindre stykker, men koges som grønkål efter at man et par gange har udblødt dem i rent koldt ferskvand og nøje set efter, at der ikke findes enkelte græsblade skjult imellem dem. Dernæst tilberedes de så fedt eller magert, som enhvers smag behager – dog uden salt, for det behøver de ikke. Smagen ligner ikke hvidkål, ej heller blomkål, men nærmer sig mere velkogt grønkål, omend noget skarpere, men tillige behagelig og let fordøjelig, således at enhver regner det for en sund og lækker mad.

Fra begyndelsen af maj og til sidst i juni – hedder det videre – tror de marskbønder, der gerne vil leve godt, at de ikke kan beværte deres gode venner med tilbørlig agtelse uden at der findes sut mellem deres 5 a 6 retter.

Om indsamlingen kan Andersen oplyse:

– Med mindre vestenstormen eller højvande sætter hele strandbredden under vand, henter fattige husmænds koner, enker og børn hver morgen så mange sutblade, som de kan bære, og sælger dem i skæppevis »med løst mål«. På den måde tjener mange snese, ja mange hundreder fattige mennesker deres levebrød i to eller tre måneder alene ved at levere sut til de riges køkken.

Når folk fra andre egne, der aldrig havde set eller smagt denne lokale specialitet, første gang blev præsenteret for stuvet sut, kunne det nok give anledning til visse misforståelser. Andersen bringer følgende fortælling om en tjenestekarl, der fik plads hos en marskbonde:

Den bedste tid for sut er i forårsmånederne, men bonden havde alligevel sidst i august købt nogle skæpper, der alle blev kogt, men ikke spist helt op ved »det store bord, hvor tjenestefolkene ikke kommer«. Levningerne gemte man en dags tid eller to, men af frygt for den fordærvelse, som kunne ventes, satte man nu den opkogte sut på tyendes bord. Alle spiste med god appetit og den fremmede karl var ikke mere langsom end nogen anden.

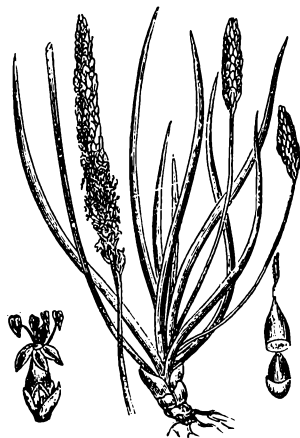
Men dagen efter fandt karlen en lejlighed til at tale alene med husbonden og krævede meget bestemt at blive løst fra pladsen førstkommande mikkelsdag, skønt han var fæstet til maj. Opsigelsen kom som en stor overraskelse for bondemanden; han ville nødtigt miste karlen, som var en dygtig arbejder, og prøvede derfor at få ham bragt på andre tanker samt at få opklaret årsagen til, at han pludselig ikke ville fortsætte i pladsen vinteren over.

Endelig måtte karlen jo ud med sproget og sagde: – A frygter for hø i vinter, da vi åd græs i går! – Bonden skyndte sig at fortælle om egnens skik og forsikrede, at han aldrig mere skulle få »græs« endsige hø.

Så indtaget er forvalter Andersen blevet i denne vildtvoksende køkkenplante, at han varmt anbefaler at hente den op fra marskens fede klæg til sandede og tørre kyststrækninger. Han nævner som eksempel en driftig husmand, der kunne sælge sut fra tidligt forår til langt hen på efteråret, idet han på et indhegnet sted inden for diget havde anbragt suttørv, der dagligt blev overstænket med saltvand. Familien behøvede ikke at vente på lavvande, men kunne høste sut til enhver tid. »Hans fortjeneste steg fra år til år, og andre husmænd blev rigtignok misundelige, men det skadede ingenlunde sut'ens vækst og afsætning. Endelig fandt nogle få, som indså nytten af denne opfindelse, sig tilskyndet til at gøre det samme«.

Andersen anbefaler, at metoden gennemføres i stor målestok langs hele

vestkysten. Suttørvene kunne transporteres ind i landet på vogne eller med både. Han foreslår også at samle planternes frø og så dem på de udlagte tørv. Men denne indsamling var de fleste steder umuligt, fordi tusindvis af får og gæs åd frøstilkene. Sutpletterne til frøavl måtte indhegnes med grøfter eller tætte gærder på høje jorddiger. Men »når de unge gæs begynder at flyve(!), så holdes de ej tilbage hverken af grøft eller gærde, og da kan man ikke frede på anden måde end at lade en vogter passe frøpletten, til sut'en er afmejet og ført i sikkerhed til tørring og tærskning«.

Hans velmente forslag blev så vidt vides aldrig ført ud i livet. Man fortsatte med at hente bladene i naturen. Den danske botaniker Hornemann skriver 1806, at »bladene spises nogle steder som salat eller kål«, og samme år oplyser hans svenske kollega Retzius: Islændinge og nordmænd spiser den som grønkål, det samme gør de fattige på visse steder i Jylland ... ikke blot i grønkål, men bladene koges hele, stuves som andet grønt med smør og giver en velsmagende ret på såvel den fattiges som riges bord.

Blandt det store materiale, der er indsamlet af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (spørgeliste nr. 20), og som går tilbage til midten af forrige århundrede, findes en del oplysninger om »sojkål«, sojakål« eller »søjergræs« og anvendelsen i husholdningen – hakket, kogt og stuvet som grønlankål eller spinat til flæsk. Blandet med blade af vild kommen gav det en frisk og stærk suppe. Strandvejbred var omkring århundredskiftet en almindelig benyttet grønsag og er – i hvert fald på Manø og Rømø – stadig en yndet spise; i Ballum samler børnene planten i sækkevis til salg.

T. Tobiasen skriver fra Hunderup sogn, at de »fede« smalle blade på »søjergræs« blev skåret på marskens forenge og brugt som grønkål; planten kunne give »perler« på suppen, men man skulle dog vænne sig til søjersmagten. »Endnu er der i marskbyerne ældre folk, som finder, at stuvet søjer er en delikat middagsret«.

Engang rejste mange unge karle og piger fra Vardeegnen og Vestjylland til pladser i marsken, men de fleste havde svært ved at forlige sig med den ensformige og uvante kost. En karl fra Midtjylland tog plads som høstkarl på Sønderjyllands vestkyst, men drog hjem allerede andendagen. For – som han er klærede ved tilbagekomsten –: Dernede lever de jo af græs! Vi fik søjkål den første dag, opstuvet søj den næste ... så tænkte jeg »Hvis du bare skal ha' græs for at slå græs, er det nok bedst at rejse hjem!«

V. J. Brøndegaard

EN LANDSFORRÆDER

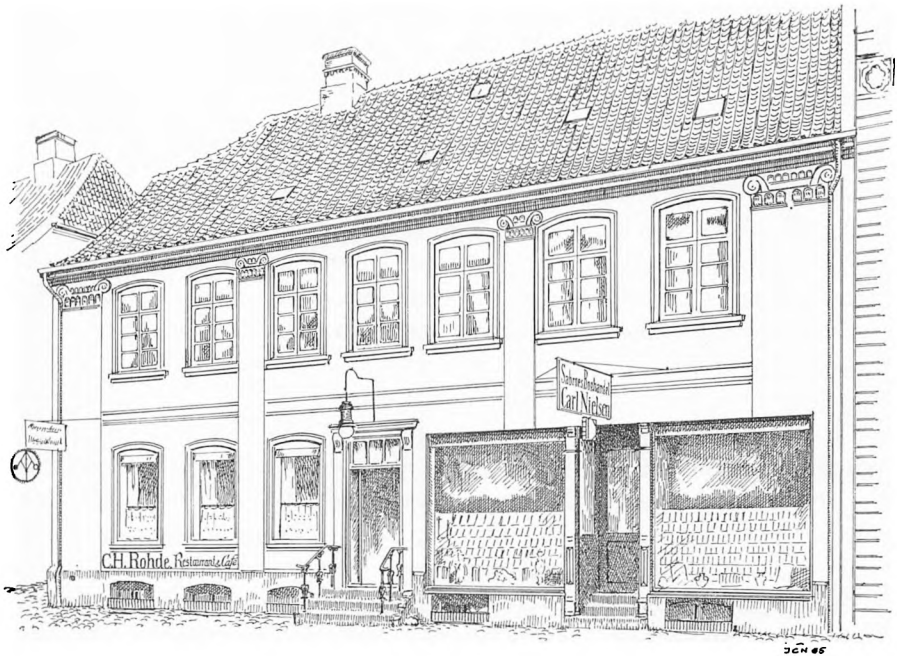
Under Kristian IV's ulykkelige deltagelse i Trediveårskrigen gik det hårdt ud over den jyske halvø. I september 1627 kom hans flygtende tyske soldater, der røvede, plyndrede og myrdede som »vore argeste fjender«. Og i hælene på dem kom Wallensteins berygtede horder. Om dem skrev J. A. Fridericia: »Så gik det påny løs med brænden af herregårde og byer, med plyndring af ejendele og heste, med ødelæggelser af skove . . . Om modstand fra den danske hærs side var der foreløbig slet ikke tale, men hist og her sluttede bønderne sig sammen, forsøgte at holde både fjender og såkaldte venner ude, led dog kun hårde straffedomme derfor . . . Adelsmænd, præster, borgere flygtede, for så vidt de kunne, til Norge og øerne, bønder søgte ly i hytter og skove og nedgravede deres værdifuldeste ejendom i brønde og jord. Alle forhold var i opløsning, alle bånd sprængtes . . .«

Fjendens medhjælper, landsforræderne, huskede man adskillige år efter. I Riberhus lensregnskaber for 1637–38 kan man se et eksempel. Under sagesfald fra Ballum birk og Rømø er der opført følgende post:

»Thamis Namensen tinged for hand udi ufredstid havde baade nød og unød fuldt fjenderne efter og overfalden Landsatterne, gav paa Hans May.s naadigste behag, dog han haffde fritte paa hertugens og udi Tønder sig nedsat, 400 rdl.«.

Heraf ser man, at Thamis Namensen ikke alene er blevet truet til at optræde sammen med fjenderne, men at han tillige frivilligt, »unød«, havde fulgt med dem og plyndret og hærget, »overfalden Landsatterne«. Landsatterne, landsaatter eller landsotter, som det også skrives, er undersætter eller indbyggere. Da krigen var forbi, reddede Thamis Namensen sig fra straf ved at flytte til Tønder og bosatte sig på hertugeligt område. I regnskabet står, »han haffde fritte på hertugens«. Ordet fritte må være en fejlskrivning. Man kan tænke sig, han havde frihed på hertugeligt område. Professor Kristian Hald, som jeg takker, fordi han har været så venlig at hjælpe med tydningen af den vanskelige tekst, finder det ikke udelukket, at »fritte« ligefrem er en skrivefejl for flytte. Meningen er jo i alt fald, at forræderen foreløbig hyttede sig ved at forsvinde fra kongerigsk område, hvor han havde øvet sine skændselsgerninger, men kongens folk må på en eller anden måde have bemærget sig ham. Straffen var dødsstraf, men blev altså ved kongens resolution ændret til en mulkt, ganske vist en meget stor, 400 rdl., som Thamis Namensen næppe har kunnet udrede uden sine frænders hjælp.

H. K. Kristensen.

Bogladen Nørregade 34, Haderslev, som den så ud, efter at Carl Nielsen havde bygget facaden om i 1906.

BOGANMELDELSER

Johannes Chr. Nielsen: *200 år. Et sønderjysk bogbinder- og boghandlerfirma og dets ejere 1765–1965*. Haderslev 1965, 223 sider. 38.50 kr.

I 1930 udsendte boghandler Johannes Chr. Nielsen en lille bog: 165 år, et nordslesvigsk bogbinder- og boghandlerfirma og dets ejere, som skildrede de første 75 år af bogladens historie. Det var meningen, at et andet bind skulle følge efter. Det kom dog ikke til at foreligge, men nu 35 år senere har forfatteren indløst sit gamle løfte, idet han i anledning af forretningens 200-årige jubilæum har gennemarbejdet stoffet og ført det frem til nutiden. I det nye værk har vi fået en bog på over 200 sider, som med forfatterens smukke tegninger og øvrige illustrationsmateriale præsenterer sig som et værdigt udtryk

for den indsats, det gamle bogbinder- og boghandlerfirma har ydet i Sønderjylland gennem de forløbne 200 år.

Kan en boghandel i en lille by på 20.000 indbyggere virkelig give stof til en så bredt anlagt skildring, kunne mangen én måske spørge; men når det oplyses, at bogen mere end at give selve virksomhedens historie først og fremmest giver en skildring af ejernes indsats i den nationale kamp, vil man bedre kunne forstå bogens omfang og berettigelse.

Forretningens historie begynder med bogbindersvenden Christian Nissen fra Tønder, som efter sit giftermål i 1765 slog sig ned i Haderslev på hjørnet af Storegade og Lille Slagtergade. Han købte i 1770 en ejendom, Bispegade 8, hvor forretningen derefter havde sit domicil i mere end 100 år. Nissen døde

i 1774 og efterfulgtes ikke alene som bogbinder men også i ægtesengen af Peter Mathias Düffer, hvis efterfølger i bogladen igen blev en Nissen, nemlig Christian Nissens søn Claus. Disse tre første indehavere har efterhånden oparbejdet en pæn forretning og været ansete håndværkere i den lille by, ja, Claus Nissen blev endog medlem af borgerkollegiet. Det var dog først med den tredje indehavers søn, Niels Chr. Nissen, at bogbinderne tog del i nationalitetskampen, idet han var en af forgrundsfigurerne ved oprettelsen af Sønderjyllands første danske avis »Dannevirke« i 1838. Niels Chr. Nissen blev ikke indehaver af forretningen, idet han døde allerede i 1839, et halvt år før faderen, men da han havde sit virke i bogbinderiet og vel også skulle have arvet bogladen, er det rimeligt, at han er taget med, selv om han ikke falder inden for rammen af bogens titel. Hans indsats i nationalitetskampen berettiger også til, at han har fået tildelt bogens største afsnit, 58 sider.

Efter Claus Nissens død ægtede en datter københavneren Theodor August Møller, som overtog bogladen, og som vi også finder som aktiv deltager i nationalitetskampen, selv om det er på en mere beskeden plads. 1863 gik virksomheden ud af slægtens eje, idet Møller solgte den til Theodor Sabroe, der stammede fra Næstved og da var forretningsfører hos »Dannevirke«s nye ejer og redaktør, Godske Nielsen, som efter 1864 solgte det danske blad til Sabroe. Bladet var blevet forbudt af prøjserne, men da den prøjsiske presselov i foråret 1867 indførtes i Sønderjylland, begyndte Sabroe atter at udsende avisen under navnet Haderslev Avis, men den fik igen navnet »Dannevirke«, efter at H. R. Hiort Lorenzen i 1868 havde overtaget redaktionen.

Efter et kort intermezzo fra 1869 til 1877, hvor en bornholmer Jens Jørgen Henriksen havde forretningen i forpagtning, overtog Sabroe den atter. Han flyttede i 1878 til Nørregade 34,

hvor han selv forestod den til 1882, da sønnen Axel Sabroe fik den overdraget.

To år senere antog Axel Sabroe den unge bogbindersvend Carl Nielsen, der i 1874 var kommet i lære i forretningen, som bestyrer, og i 1896 købte Carl Nielsen den. Han flyttede i 1907 til Nørregade 27, hvor bogladen siden har haft hjemme. Også Carl Nielsen kom til at yde en indsats for den danske presse, idet han var en af foregangs-mændene i kampen for at bevare »Dannevirke« på danske hænder, da det gamle blad var kørt i sæk af en kongerigsk dame, der var i tyskeres sold.

I 1905 fandt den berømmelige retssag mod »Den blå Sangbog« sted. Jubilæumsbogen giver en udførlig skildring af retssagen, idet Carl Nielsen var blandt de anklagede. Anklagemyndigheden havde allieret sig med professor Nis Schrøder fra latinskolen, der for retten oversatte 48 danske og nordiske sange, og som påstod, at de virkede ophidsende ikke på tyskerne, men på de syngende selv, og heri gav retten ham medhold. Sangbogen var efter Schrøders mening det farligste agitationsmiddel, danskerne havde.

Ved genforeningen blev boghandelens særlige nationale præg selvfølgelig udvisket. Den blev en boghandel som i mangan anden dansk by. Carl Nielsen drev den til 1946, da han overdrog den til den nuværende indehaver, bogens forfatter Johannes Chr. Nielsen, der allerede i 1930 var indtrådt som medhjælper hos faderen. Han har fortsat forretningens virke i den gamle ånd og har også fået tyskeres kærlighed at føle, idet han i 1915 blev bortvist fra latinskolen og under besættelsen blev arresteret af Gestapo og indsat først på Staldgården i Kolding og senere i Hørsørdlejren.

At bogen særligt yder et bidrag til Haderslev bys nationale historie og mindre beskæftiger sig med boghandelens, gør den så meget mere værdifuld. Den er et bevis på den forskel, der er på at skrive lokalhistorie i grænselandet

og i det øvrige Danmark. J. C. N.s bog rummer vel optryk af tidligere udgivet materiale, men den indeholder så meget nyt og giver et så godt bidrag til

væsentlige sider af den nationale udvikling i Haderslev, at den fortjener at blive læst af alle, der har interesse for grænselandet og dets historie.

Olav Christensen

ÅBENRÅ BYS SKRÅ

Aabenraa byhistoriske Forening har som særtryk af Aabenraa Statsskoles Årsskrift 1965 udsendt Åbenrå byskrå fra 1335. Teksten er overtaget fra *Diplomatarium Danicum XI* (ikke som anført: *Diplomaticum Danicum*) og oversættelsen til dansk fra *Danmarks Riges Breve* (forkortes: DRB) XI, ligesom den plattyske oversættelse af skråen fra begyndelsen af 1400-tallet gengives efter *Danmarks gamle Købstadslovgivning I*. Interesserede henvises endvidere i forordet til den gennemgang, der findes i *Åbenrå Bys Historie I*, s. 26 ff.

Det kan selvfølgelig kun hilses med glæde, at historisk interesserede i Åbenrå nu har nem adgang til at se, hvad deres gamle stadsret egentlig indeholder, og en trykt gengivelse i størrelse 35×50 cm har foreningens medlemmer endda mulighed for at hænge op på væggen, om de da vil synes om slig pynt!

Men det må beklages, at man ved udgivelsen ikke har taget hensyn til et par tekstrettelser, som findes i byhistorien under omtalen af Opnør-problemet (*Åb. B. Hist. I*, s. 10 ff.), og jeg skal derfor tillade mig endnu engang at henlede opmærksomheden på dem, da de efter min mening er ret afgørende for forståelsen af Åbenrås ældste historie.

Det er især de topografiske angivelser i skråens paragraf 3, det drejer sig om.

Diplomatariets »Kolsthorp sten[bruch]« har betydningen: »stenbro«, idet den plattyske tekst jo har »stenbrugge« (se *Åb. B. Hist. I*, s. 243, note til s. 16); note 4a i DRB »Eller

stenbrud« bør derfor udgå. Dette får nu være, hvad det vil, skønt »stenbro« på gammelt sønderjysk jo netop betegner »brolagt vej«, f. eks. »Stubbæk stenbro« om vejstykket fra Styrtom til Ensted.

Langt kedeligere er derimod DRBs oversættelse i samme paragraf 3: »til bækken Nordenby«. Der har aldrig eksisteret en bæk af det navn! Den latinske tekst har jo »ad riuulum northen by« og den plattyske tekst »to deme [v]lete northen dorppe«. Begge disse tekster skal selvfølgelig oversættes: »til bækken norden by« eller »til bækken nord for byen«. Denne oversættelse er af grundlæggende betydning for den opfattelse af Opnørs beliggenhed, som er fremsat i *Åb. B. Hist. I*, s. 17), idet »by« (eller »dorp«) i vor tids sprogbrug må gengives ved »landsby«. Skråen fortæller med andre ord, at den i 1335 forsvundne landsby Opnør har ligget på bybakken i området omkring Skt. Nikolaj kirke! Det er dog nok værd at lægge mærke til, mens det som en mindre betydningsfuld rettelser kan anføres, at *Diplomatariets* »Loytæt et Brunnemark« (på plattysk: *Loyte unde Brunne veld«* i skråens paragraf 4 bør oversættes: »Løjt- og Brundemark« eller »Løjts og Brundes mark«, idet Løjt kirkebys jorder jo ikke støder direkte op til Åbenrå kirkesogn (*Åb. B. Hist. I*, s. 28).

Det anførte er naturligvis petitesser, men den slags hører nu engang også med til historiens såvel som andre videnskabers arbejdsmark. Filologien må det f. eks. overlades at afgøre, om ordet »skrå« er afledt af »at skrive«, som det siges i forordet.

H. V. Gregersen

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

*Alle oplysninger ved henn. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev*

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Koloniat, spirituos, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

UGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hyldeerne

Haderslev - tlf. 2 25 71

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjerby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet

Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/S

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.